

РАЈАЧКЕ ПИВНИЦЕ

ПОРЕКЛО, РАЗВОЈ И СПЕЦИФИЧНОСТИ АРХИТЕКТУРЕ

Лепота архитектуре рефлексија, је контекста као што је вински буке одраз специфичности окружења.

УВОД

Постоје тренуци у временском току, у којима се, и поред узрочности, десе неке неочекиване последице или догађаји, који коренито мењају поредак ствари и везе међу њима. У тим временским прекретницама настају нови елементи, који се најчешће тешко могу детерминисати, те улазе у категорију феномена.

Како у природи, тако и у архитектури, постоје примери, чије се узрочне везе и порекло, тешко могу спознати и објаснити, чија загонетност окупира пажњу и наводи на њихово одгонетање.

Један од таквих примера су и Рајачке пивнице.

Пивнице, или винице, су групације привредних објеката који служе за производњу и негу вина, привремени бора-

вак становника и складиштење алата током сезоне.

Назив "пивница" везан је за влашки део становништва у Србији (Вељково и Слатина), и сматра се да је настао од речи "пијница", тј. зграда у којој се пије. Временом се проширио и на остале крајеве Неготинске крајине где је и данас у употреби.

Често се јављају као засебне целине, издвојене из насеља, на местима која су у склопу или непосредној близини винограда. Највише их има у Неготинској крајини и Александровачкој жупи, где су познате као "пољане". По величини могу бити капацитета од 50 до 400 објеката, и збијене су структуре (подсећају на гроздове), што их чини правим "винским насељима".

Најпознатије пивнице од камена налазе се у селима Рајац, Рогљево и Сме-

довац, с тим да су Рајачке најизразитије по својој архитектури. Заштићене су као просторна културно-историјска целина, тј. **културно добро од националног значаја**.

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Може се без резерве рећи да је контекст рајачких пивница јединствен пример хармоније, духа и природе, песме камена и грожђаног мириса.

Већ приликом првог обиласка овог комплекса јасно се може приметити неколико изразитих вредности:

- Ендемичност архитектуре
- Експресивност простора
- Загонетност контекста
- Микроклиматска специфичност насеља

Ендемичност архитектуре

Оно што, на први поглед, Рајачке пивнице чини толико специфичним је **непримереност архитектуре локалног окружења** - готово сијамска сличност са архитектуром Медитерана.

Збијеност структуре, проистекла из контекстуалних услова и разлога очувања плодног земљишта, увелико подсећа на средњовековне градове, који су из безбедносних разлога погушћавани, јер су били круто дефинисани градским зидинама.

Упоређујући бројне примере регионалне архитектуре Тимочке крајине, врло се лако долази до закључка да је

овај комплекс са разлогом заслужио највиши ниво културне заштите, јер представља **јединствен** (раритетан) **примерак** архитектуре на овом подручју.

Експресивност простора

Гроздаста структура винског насеља и беспрекоран слог **златастог пешчара** и "**сиге**" најјачи су аргументи овог простора. Шетајући његовим уским уличицама, прилагођеним топографији терена, изнова се отварају нови скривени кутци, које је претходно било не тако лако сагледати.

Често поређена са архитектуром Котора, и истарских градова, због сличности и камене градње, целина Рајачких пивница се увелико разликује од претходних у **специфичној атмосфери**.

Ретко се могу наћи простори који директно утичу на сва чула. Медна боја камена обасјана сунчевим зрацима ствара осећај тоpline, а мирис сувог грождја готово опијајући наводи на истраживање и најзабаченијих кутака. Ветар који благо струји, разноси мирисе и звукове из околне шуме и ствара јединствен осећај који употпуњује читаву слику.

Загонетност контекста

Један од несумњиво најинтригантнијих мотива је **лук над улазним вратима**, који се појављује не само код пивница, већ и у селу Рајац, па и на улазу у црквено двориште.

Све ово не би деловало толико чудно, да се у близини не налази **Ромулијана**, римска палата у Гамзиграду, чија западна порта има готово пресликан лук са свим профилацијама као код лукова рајачког комплекса.

Да ли је у питању само необичан скуп случајности, или је то био још један од мотива које су македонски неимари на путу до Рајца, задивљени, уткали у своја нова здања остаје да се види, али једно је сигурно, овај ће простор још дуго мамити поглед радозналаца и туриста, који ће разлогом бити очарани лепотом овог архитектонског феномена.

Микроклиматска специфичност насеља

Можда једна од најинтересантнијих карактеристика, а маркетиншки вероватно и најважнија, је **микроклиматска специфичност** рајачког комплекса. Начин груписања објеката у гроздасту структуру условио је постојање специфичних природних услова који омогућују да се уз релативно мале модификације постигну готово **идеални услови** за негу и чување вина.

Засенченост простора и неизложеност зидних површина прекомерном загревању, условила је нижу температуру на нивоу насеља, што је утицало на **додатно снижење температуре** унутар самих пивница.

Само ако се посматрају као целина, Рајачке пивнице имају могућност да, уз

адекватно додатно прогушћавање структуре, одговоре најсавременијим условима винарства.

Оваквим приступом, пивнице би постале својеврстан надземни **пандан француским подрумима**, са једном битном разликом; **ниво влажности** је много мањи јер је у питању **надземна архитектура**.

О ПОРЕКЛУ И РАЗВОЈУ ПИВНИЦА

Не зна се тачно када се јављају први облици пивница, мада се засигурно зна, на основу археолошких ископавања у Прахову и Гамзиграду, да је виноградарска традиција у овим крајевима веома стара и да датира још из периода Римског царства (3. век н.е.).

Поузвано се зна да су прве пивнице, као и већина осталих облика балканске фолклорне архитектуре, биле сачињене од брвана, изузев темеља, сокли па и подрумских просторија.

Тек у новије време, током средине 19. века, са процвагом виноградарства у области Неготинске крајине, јављају се први облици комплетних камених здања у Рајцу, Рогљеви и Смедовцу, која погодују бољем и савременијем очувању вина.

У новијој историји пивница јасно су изражена два периода која је разграничила појава филоксере између 1880-1890. године:

- период до 1880. г. - заснован је на традиционалном виноградарству.
- период после 1890 г. - одликује модернизација и коришћење савремених агротехничких мера.

Период традиционалног виноградарства

До 70-их година 19. века утицај крајинских виногорја на домаћем тржишту био је велик, али не на том нивоу да би могао да конкурише европским потребама. Производиле су се количине које су могле да задовоље домаће тржиште.

Током 1865. године филоксера захвата француска виногорја и готово да их је у потпуности уништила. Овај период је карактеристичан по ширењу крајинских вина ван граница Србије, након чега овдашња вина постају веома тражена у Европи и побеђују на међународним **изложбама вина** у Бордоу 1882. и Анверсу 1885. године. Убрзо **филоксера** напада и ове крајеве, чиме виноградарство готово да замире.

Период модернизације виноградарства

У овом периоду, према саветима француских стручњака, почињу да се користе амерички хибриди који се калеме са локалним културама, чиме су добијене нове врсте отпорне на утицај филоксере.

Убрзо се и технологија справљања вина коренито мења. Користе се савремене агротехничке мере и зидају се нове модерније пивнице од тесаног камена на местима старих, највећим делом дрвених, које више не могу да испуне савремене хигијенске и технолошке услове складиштења.

О ПОЛОЖАЈУ И СТРУКТУРИ

У многим нашим крајевима, величина и број привредних објеката, одувек су зависили од имовинског стања домаћинства, географске средине и разноврсности економије.

У насељима Неготинске крајине, која су се искључиво, бавила виноградарством, у складу са њиховим имовинским стањем, јављају се читаве скупине пивница, тзв. **винска насеља**.

Села као што су Рајац, Рогљево и Смедовац, почела су веома рано да се баве виноградарством, а пошто су природне карактеристике Неготинске крајине, готово предодређене за гајење ви-

нове лозе, постала су знатно богатија у односу на остала насеља ове области.

Положај пивница села Рајца је на брду изнад села, на заравни југоисточне експозиције, која је "штитасто" окружена **виноградима оријентисаним према југу** и југозападу. Ово је од нарочитог значаја, јер су ове заравни преко целог дана изложене сунцу, због чега грожђе са ових винограда садржи висок проценат шећера, који омогућава производњу **веома квалитетног вина**.

Издавање пивница ван села, имало је вишеструког значаја за развој овог насеља":

- издвојеност од насеља и других економских објеката условљена је хигијенским условима, и због тога што је **вино веома подложно утицајима**, првенствено мирисима из околине.

- **близина винограда** један је од битних услова, јер је неопходна због брзине и квалитета одвијања технолошког процеса (прерада и почетак врења).

Груписање пивница у посебне целине и њихово постепено прогушћавање било је условљено бројним факторима од којих су неки и данас веома актуелни:

- пивнице су великим делом постављане у "окрајцима" виноградских парцела како би се оне максимално искористиле за узгајање лозе.

- груписање објеката у "гроздасте" структуре сматра се оправданим из аспекта чувања вина и винограда од попова, те се често сматра да је ангажовање једног чувара по насељу сасвим дозвољено.

- згуснутост, и камена обрада пивница погодује одржању специфичне температуре и адекватног микроклимата.

Због своје **гроздасте структуре**, пивнице су често поређане са спонтано насталим тврђавским градовима, из чега се може извући паралела да се појава концентрисања градског ткива, некада диктирана потребом за сигурношћу, у случају Рајачких пивница манифестовала на сличан начин, из **егзистенцијалних разлога**. Виногради су чинили својеврсне функционалне "бедеме" од којих је насеље живело, а који се нису смели дирати.

Спонтанитет настанка, огледа се највећим делом у **некохерентној структури** што датира још из времена досељавања становништва у ове крајеве, и представља још једну од вредности Рајачког комплекса.

Земљиште на коме су подигнуте пивнице било је у власништву општине на чијем се атару налази. Према томе свако из села је могао да подигне пивницу на њему погодном месту, само да не затвара неки пролаз, или прилаз.

Ова констатација има дубоке корене у **обичајним правилима народног градитељства** која се могу у сличним облицима наћи по многим статутима приморских градова (Корчула, Дубровник, . . .).

О ТЕХНОЛОГИЈИ И АРХИТЕКТУРИ

Зависност насеља и објеката од технологије, видна је на свим просторним нивоима. Међутим, најдиректнија је веза са обликовањем и конструисањем самих пивница.

Прве пивнице, за које се сматра да су настале по досељавању становништва, биле су под великим узором осталих облика етно архитектуре. Грађене су од брвана и чатме са каменним подрумом, што је у потпуности у **складу са економским могућностима** тадашњег становништва.

Нова здања, настају са економским просперитетом овог подручја, и грађена су од **сечаника**, који је вађен из оближњих окана. Објекте су градили, што се уједно види и по квалитетном начину изведбе, **македонски печалбари** - мајстори градитељи чији је начин обраде и зидања каменом био на далеко познат.

Рајачке пивнице су једноставни, једнопросторни објекти, који су по правилу **задњим делом укопани у терен**, и чији је **под нижи од нивоа улице**. Објекти најчешће имају два насрамна улаза, на различитим нивоима, што је могуће јер су пивнице зидане на падини.

Кровови пивница, изведени су од црепа, постављеног преко дрвених рогова, са процепима за вентилирање под стрехом, и представљају **главна кризна места** преко којих се простори за складиштење вина загревају.

Главни улаз у пивницу је кроз **дрвена двокрилна врата, лучно за свођена** и са **украсном бордуrom изнад лука**. Прозорски отвори су, као и врата залучени, али без украса и профилација и служе за ветрење и регулисање влажности у просторији.

Судови за вино су распоређени по ободу просторије, чиме је на средини обезбеђена слободна површина која служи за манипулисање и рад око вина.

Мањи број пивница, углавном оних које су купљене од власника из других,

удаљених села, има смештајне капацитете на спрату што представља велики потенцијал у евентуалном активирању овог насеља у енолошке и туристичке сврхе.

ЗАКЉУЧАК

Када се претходно наведене чињенице укрсте са тенденцијом сеоског становништва да све више гравитира урбаним срединама и да у селима Неготинске крајине остаје претежно средовечно и остарело становништво, лако се долази до закључка да је опстанак пивница у великој кризи.

Из тога се сасвим логично искристалисао став да у процесу обнове поступак конзервације не би допринео ничем новом, јер би "лечило" архитектуру а не живот у њој, већ да је неопходно приступити другачијим, **алтернативним методама ревитализације постојећих амбијената**, и програмски и просторно.

Како су рајачке пивнице заштићене као просторна културно-историјска целина, тј. културно добро од изузетног значаја, управо због својих уметничких и естетских вредности; као и зато што представљају **јединствене (раритетне) примерке стваралаштва свога времена**, може се очекивати следеће:

- Садашњи приступ обнови пивница није адекватан из разлога што се није проширило у експресивна хтења протоградитеља, већ се по сопственом нахођењу "оплемењује" средина, што само **деградира визуелне квалитете** овог јединственог комплекса.

- Уколико би се проширило у естетичке принципе македонских неимара, који су учествовали у претходној обнови комплекса, они би могли да се интерпретирају на потпуно савремен начин, чиме би се освежила експресивна енергија архитектуре и простора, и увели нови **садржаји и естетика, који би привукли пажњу посетилаца** и "везали" **интересовања млађег дела популације**, уместо прекомерног одлива у градске средине.

- Активирањем, на првом месту смештајних капацитета, а затим и увођењем других туристичких и угоститељских садржаја, рајачке пивнице имају могућност да постану **јединствен туристички и енолошки центар**, који би могао да живи током читаве године, а не само за време појединачних манифестација.